

- жайкіна // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Зб. наук. праць / Рівнен. держ. пед. ун.-т. – Рівне, 2003. – Вип. 26. – С. 149–152.
2. Выготский Л. С. Диагностика развития и педологическая клиника трудного детства / Л. С. Выготский // Собр. соч. : в 6 т. – М., 1984. – Т. 5. – 321 с.
 3. Благута Р.І. Профілактика делінквентності неповнолітніх: психолого-правові аспекти: монографія / Р.І. Благута. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – 176 с.
 4. Бреслав Г.Э. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности: Учебное пособие для специалистов и дилетантов. – СПб.: Речь, 2006.

The article deals with patterns of psychological prevention of aggressive behavior among the minors. The analysis is given to the specifics of forming constructive behavioral responses in problem situations and awareness of their own emotional world, and feelings of others, developing empathy. The program of correcting the aggressive behavior among minors is proposed.

Keywords: aggressive behavior, psychological prevention, correction, training.

Отримано: 1.10.2012 р.

УДК 159.922.1

О.І.Морозова-Ларіна

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Стаття присвячена аналізу соціокультурних детермінант, їх ролі та значенню у формуванні гендерної ідентичності. Формування статевих відмінностей визначається впливом соціокультурного середовища і є результатом прийняття особистістю системи певних соціальних цінностей, пропонованих соціумом чоловічій та жіночій статям. Статеворольова соціалізація виступає як процес засвоєння соціокультурних факторів і зумовлює більшість набутих особливостей статево-рольової поведінки індивідів. У статті особлива увага приділяється питанню гендерної ідентичності підлітків.

Ключові слова: гендерна ідентичність, гендерні стереотипи, статево-рольова соціалізація.

Стаття посвячена аналізу соціокультурних детермінант, їх ролі і значенню в формуванні гендерної ідентичності. Формування полових отличий визначається впливом соціокультурної середовища і являється результатом прийняття особою системи соціальних цінностей, пропонує соціумом чоловічому і жіночому полу. Поло-ролева соціалізація виступає як процес усваювання соціокультурних факторів і обумовлює більшість набутих особливостей поведінки особистості. В статті особливу увагу приділяється питанню гендерної ідентичності підлітків.

Ключові слова: гендерна ідентичність, гендерні стереотипи, поведінкова соціалізація.

Процес становлення, самодійснення особистості є двосторонньою, абсолютно нерозривною єдністю біологічного та соціального. Цілісність особистості, її унікальність полягає в поєднанні афекту та інтелекту, конституційоване вже на найбільш ранніх етапах онтогенезу, коли вперше відбувається акт світосприйняття, світорозуміння. В цей період механізми сенсорно-перцептивної, мнемічної, інтелектуальної сфери в єдності з потребами (афективним) створюють образ, символ (специфічна властивість людської свідомості – подвоєння світу), виникає ключове переживання, «соціальна ситуація розвитку» (за Л.С.Виготським), одиниця становлення особистості в системі «особистість – соціальне оточення». Тобто, щоб адекватно дослідити особистість треба розглядати як цілісний об'єкт, реально існуючу цілісність «особистість – ситуація», де «ситуація» – це система зовнішніх (соціальних) впливів, що спонукають та опосередковують активність цієї особистості.

Якщо біологічне – це енергетична сутність існування окремого організму, то соціальне – це «енергетична» сутність існування соціуму (взагалі, байдужого до потреб кожного окремого індивіда). В концепції В.А. Роменця про вчинкову акцію ідея цілісності особистості розкривається через два аспекти – творчість як підґрунтя особистісного існування, та збереження власної особистості через збереження особистості іншого (співзвучна концепції діалогу культур М. Біблера). Складність у розумінні себе як особистості для людини полягає ще і в тому, що особистість не лише створює і приймає власну історію, але й засвоює, а іноді і «присвоює» історію іншого (Н.В.Чепелева). Так, наприклад, відомо, що жінки з деякими формами фригідності приписували собі дуже високий рівень вираженості фемінних якостей, який виконував в них функцію захисного механізму і був компенсаторним, а не був пов'язаний з біогенно детермінованим рівнем фемінінності-маскулінності.

Усталеним є уявлення про те, що формування статевих відмінностей детерміноване впливом соціокультурного середовища і є результатом засвоєння особистістю системи певних соціальних цінностей як норм, зразків поведінки, пропонованих соціумом чоловічій та жіночій статей. Але для людини виключно інстинктивна, чисто біологічна поведінка – це аномалія, це патологічне явище (Г.Олпорт). Людська суб'єктивність багатопланова, а простір цивілізаційної свідомості інтерсуб'єктивний. Суб'єкт не замкнений лише у рамках своєї діяльності: багатство його світу проявляється і у соціальних, і у вікових, і, що дуже важливо, у статевих характеристиках.

Людина як істота незавершена (Е.Фромм) знаходиться у постійному духовному пошуку та звернена до Світу, до Інших, до самої Себе. Як індивід – вона в постійному пошуку своєї культурної (соціальної) ідентичності. Тому людина має постійно здійснювати творчий акт по відношенню до самої себе. Як будь-яка жива істота, вона не існує ізольовано, відокремлено від інших, – існування та експансія життя можливі не лише внаслідок потужної енергії розмноження, але й завдяки нескінченному потягу людини до співіснування, тобто до пошуку можливих шляхів взаємопорозуміння.

Психологія та педагогіка вже давно констатують наявність нагальної потреби враховувати «тотальну єдність духовного і тілесного» (О.Гомілко) у процесі виховання. Адже вона (така єдність) особливо притаманна дитинству, зокрема тому періоду, коли відбувається становлення особистості, і дисгармонія цього процесу провокує девіантні прояви.

Отже, людина, яка втрачає єдність духовного і тілесного – невротизується, а суспільство охоплює пошесть психозів. Така поведінка типова для інфантильного (до пубертатного) періоду розвитку дівчат, коли ще «безстатеві» дівчата критикують і негативно оцінюють свою стать, переоцінюючи чоловічу. В той же час вони солідарні з «жіночою моделлю» поведінки, коли це стосується їхнього жіночого майбутнього.

З настанням статевої зрілості яскраво проявляються статево детерміновані відмінності чоловічої та жіночої стратегії життя. Наразі в психології перевагу отримав термін «гендер» (суспільна характеристика), порівняно з поняттям «стать» (біологічна характеристика). А процес засвоєння гендерних ролей описується як «статево-рольова соціалізація».

За теорією В. Геодакяна про роль статі у передачі спадкової інформації, чоловіки генетично забезпечують наявність всієї пліри можливих проявів будь-якої характеристики, риси або

якості. Лише в тому випадку, якщо риса чи певна характеристика виявляється корисною для людства як біологічного виду, вона засвоюються жінками та передається нащадкам. (З точки зору симптомокомплексу маскулітності-фемінітності, наприклад, аутизм є пошуковий для популяції, але доведений до крайності, процес маскулітнізації мозку чоловіка. Статистичні дані свідчать, що серед чоловіків аутистів в 4 рази більше, ніж серед жінок).

Неоднозначність оцінки співвідношення рис маскулітності /фемінітності (О.Вейнінгер, З.Фройд, С.Бем, В.Геодакян, Т.Говорун, І.Кон, А.Кочарян, Н.Хамітов, Б.Юсов та ін.) не спростовує того, що при нормальному розвитку у людини не виникає сумнівів щодо своєї статевої належності, хоча гендерна диференціація ніколи не здійснюється остаточно. Практично в усіх кроскультурних дослідженнях (В.С. Агеєв, К. Леві-Строс, Д.Майерс, М.Мід та ін.) наявна різноманітність гендерних норм у всіх етнічних та соціальних спільнотах. Відповідними гендерними соціокультурними конструктами соціум в конкретному часі та конкретних соціально-економічних умовах досить жорстко детермінує певні (бажані для суспільства) психологічні властивості індивіда, сприяючи та заохочуючи розвиток одних і гальмуючи інші. Тобто, гендерна культура, будучи загальнообов'язковою програмою, вимагає від індивідів відповідати певним соціокультурним експектаціям стосовно прийнятих даним суспільством «зразків» поведінки.

У вітчизняній літературі проблема статевої відмінностей людини розглядається наступним чином. По-перше, з медико-біологічної точки зору : процес фізичного зростання та набуття статевої зрілості (Г.С. Васильченко, П.А. Вундер, А.І. Захаров, Д.М. Ісаєв, В.Ю. Каган, Д.В. Колесов, Н.Б. Сельверова та ін.); по-друге, з психологічної: статеві диференціація, формування психологічної статі, гендерна ідентичність та механізми їх формування (В.В. Абраменкова, В.О. Васютинський, Т.В. Говорун, О.Кікінеджи, Д.В. Колесов, А.Е. Личко, А.А. Палій, Т.М. Титаренко, та ін.); по-третє, з соціально-психологічної: дослідження соціокультурної детермінованості формування статі та міжстатевих стосунків (Ш. Берн, Д.М. Ісаєв, В.Ю. Каган, Я.Л. Коломинський, І.С. Кон, Г.М. Лактіонова, Т.А. Репіна та ін.). Статева соціалізація виступає як процес активного засвоєння соціальним індивідом (особистістю) стандартів певної психосексуальної культури (В.Ю. Каган, І.С. Кон), як процес сприйняття ним гендерних цінностей, засвоєння певних гендерних стереотипів (мовлення, жестів, символів), формування гендерної ідентичності,

відповідності між психічною статтю та її гендерною роллю. Відібрані, відцензовані суспільством стереотипи, структуруються та сугестуються через ЗМІ як найприйнятніший та найкращий варіант статево-рольової поведінки. Ця інформація закріплюється в гендерних ролях як найбажаніша, позитивно оцінювана суспільством статева поведінка.

Гендерні стереотипи та гендерні ролі в кожній культурі існують в діалектичному симбіозі єдності та протилежності. Їх єдність зумовлена тим, що в гендерних ролях закріплюються гендерні, панівні для даного суспільства, стереотипи. Протилежність полягає в тому, що гендерні стереотипи за своїм змістом більш консервативні, ніж гендерні ролі. Спрошеність, некритичність та, особливо, емоційна забарвленість стереотипів – це той консервативний канал трансляції з покоління в покоління усталених, часом застарілих, гендерних схем. Скинуті (віджилі) концепції витіснені із свідомості, вкорінюються в архетипах підсвідомого й продовжують впливати на світосприйняття людини. Гендерні ролі (позитивні очікування суспільства) пов'язані з соціально-економічними вимогами, вони швидше, ніж гендерні стереотипи, засвоюють та відповідають суспільним трансформаціям. Зі змінами в соціумі гендерні стереотипи та гендерні ролі все більше різняться, і, врешті-решт, ця відмінність переходить в конфлікт, який в соціумі проявляється певним напруженням (феміністичний рух та ін.). На особистісному рівні конфлікт проявляється у дисгармонійності гендерної ідентичності.

Проблема формування гендерної ідентичності у підлітків (статево-рольова соціалізація) вирішується за умови гармонізації статево-рольової соціалізації. В разі невідповідності процесу підліткової стадії статево-рольової соціалізації між гендерними стереотипами і гендерними ролями у підлітків можливі різні психогенні або соціогенні прояви. У підліткові та, особливо, в юнацькі роки прагнення пошуку смислу життя особливо велике. Фрустрація цієї потреби переживається молоддю особистістю надзвичайно хворобливо, аж до «відчаю від небажання бути собою». Втрата себе в цьому віці може спричинити «хворобу прагнення смерті» (С.Кьєкегор). Відомо, що механізм ідентифікації закладається з раннього дитинства коли у дитини формується гендерна ідентичність особистості як усвідомлене переживання індивідом своєї позиції «Я» по відношенню до соціальних канонів – еталонів статі.

Вирішальна стадія формування гендерної ідентичності припадає на підлітковий період, акцент на якому свого часу робив Е.

Еріксон. Тут треба врахувати найважливішу для даного вікового періоду гендерну субкультуру як характеристику соціокультурного середовища, що тотально визначає формування гендерної ідентичності підлітків.

Носієм гендерної субкультури підлітків є перш за все підліткова група однолітків. В підліткових групах механізм гендерної ідентифікації (бажання показати себе як справжнього «Я-чоловіка», «Я-жінки») тісно пов'язаний з конформізмом (Я такий же, як усі, я свій). Умови засвоєння гендерної ролі, гендерної поведінки диктуються групою. Ідентичність з групою набуває настільки великого значення, що підліток може впасти в своєрідне релігійне поклоніння прийнятими групою правилам, ритуалам та нормам. Тиск групи однолітків стає для більшості нездоланим. Конформізм (при бунтарському пошуку себе) полягає в тому, що в механізм гендерної ідентифікації включена низка факторів. По-перше, в підліткових групах спрацьовує принцип бажання бути «схожим на схожого». По-друге, механізму гендерної ідентифікації в підліткових групах притаманний принцип «Ми» і «Вони» (Г.М.Андреева, Б.Ф. Поршнев), внаслідок якого виникає важливе для формування гендерної ідентичності почуття належності до своєї групи та статі. В групах однолітків впізнаваність статево-рольової поведінки стає одним з головних чинників позитивної оцінки підлітка.

Дослідження показують, що у хлопців почуття належності до своєї статі декларується більшою мірою, ніж у дівчат. Бажання хлопців довести свою гендерну ідентичність проявляється у більшій стереотипізації їхньої поведінки. Майже половина хлопців (47,4 %) ідентифікує себе з традиційно-стереотипною роллю, в той час, як серед дівчат таких лише 24,1% .

Важливою особливістю формування гендерної ідентичності в підлітковому віці є те, що саме на цей період припадає формування зрілої, або досягнутої, гендерної ідентичності (Е.Еріксон). Саме ця обставина стає вирішальною у подальшому комфортно-му формуванні гендерного типу особистості.

Зрілою, або досягнутою гендерну ідентичність можна назвати тоді, коли вона є наслідком самостійно прийнятого рішення та самостійно зроблених висновків. Коли особистість досягла стабільного визначення себе або як чоловіка, або як жінки, прийняла себе цілком та відповідає своєю гендерною поведінкою власній біологічній статі.

Однією з основних ознак зрілої гендерної ідентичності є наявність в неї гетеросоціальності. Набуття гетеросоціальності у

молодших підлітків відбувається більш успішно в одностатевих групах (А.Є. Личко, В.Ю. Каган.) В старшому підлітковому віці таке набуття успішніше відбувається в різностатевих групах однолітків як взаємодія між протилежними статями під час неформального спілкування, побачень (Ф.Райс). Міжстатеві стосунки в середині групи є вкрай важливими в період розмитої ідентичності (Дж. Марш), коли підліток ще перебуває у стані пошуку, експериментування, накопичення та обробки інформації, набуття певного досвіду. В період формування в індивіда сексуальної системи, коли ще не сформовані механізми контролю та гальмування, не відпрацьовані репродуктивні настанови, група однолітків є саме тією умовою для створення таких міжособистісних стосунків, за яких жорстко не придушується статевий потяг як такий, не пригнічується часто доволі ризикована пошукова поведінка. Складність урахування індивідуальних вікових періодів полягає в тому, що наявна статева асинхронність розвитку, тобто, розвиток та дозрівання індивідів відбувається неодноразово. Тому на кожному віковому етапі діти лише формально можуть вважатися рівнорозвинутими, а насправді ж – статевий диморфізм починає працювати вже з перших днів життя.

Як зазначалося вище, ознакою зрілої гендерної ідентичності є відповідність біологічній статі та гендерній ролі. В цьому плані актуальним є аналіз умов, які сприяють ідентифікації індивіда з своєю гендерною роллю, а також дослідження причин порушення гендерної ідентичності.

Причинами порушення гендерної ідентичності в підлітковому віці можуть бути: порушення психофізичного розвитку, коли соціальне оточення не компенсує певних порушень, а, навпаки, детермінує відхилення особистісного розвитку; порушення ідентифікації з образом батьків в результаті засвоєння дітьми дисгармонійних маскулінно-фемінінних настанов у родині.

Причинами порушення гендерної ідентичності може стати: розрив між поколіннями у сфері професійної діяльності, що особливо впливає на виховання хлопців, у яких можуть виникати певні труднощі у виборі ідеалу, зразка чоловіка, якого можна було б наслідувати; формування емансипаційних настанов у жінок засобами масової інформації, які акцентують увагу, перш за все, на досягненнях жінок у традиційно чоловічих видах діяльності або спорту, і таким чином підштовхують дівчат до маскулінної поведінки; помилки батьків у сфері соціально-статевих контролю за поведінкою дітей, що проявляється у різних формах обмежень спілкування хлопців і дівчат, та створює умови інтер-

диктивного спілкування, яке в підлітковому віці, як правило, має своїм наслідком «ефект бумеранга». В контексті останнього зауважимо, що в сучасному суспільстві все більшого розповсюдження набуває громадянський шлюб, коли молоді люди живуть разом, але не реєструють власні відносини офіційно, інколи роками «перевіряючи» власні стосунки щодо емоційної сумісності, або виправдовуючись очікуваним покращенням свого соціоекономічного стану. Проте дуже часто така модель стосунків (принаймні нашому суспільстві) є наслідком викривленої моделі ставово-рольової поведінки, гендерних стереотипів і т.д.

Дослідження показують, що відмінності в образах чоловіка і жінки полягають в тому, що в культурі образ чоловіка є більш стереотипізованим (маскулінна група якостей на першому місці в структурі образу чоловіка), в той час, як образ жінки – більш андрогінний (фемінінна група якостей на третьому місці в структурі образу жінки). Крім того, простежується відмінність між дівчатами і хлопцями у сприйнятті образу чоловіка. Вона полягає в тому, що в уявленнях хлопців образ чоловіка є більш маскулінним, ніж в уявленнях дівчат. У сприйнятті образу жінки хлопцями і дівчатами теж є відмінності за цими ж ознаками: жінка в уявленнях дівчат більш фемінінна, ніж в уявленнях хлопців. Цю особливість у сприйнятті підлітками гендерного образу своєї статі варто враховувати в ставовому вихованні підлітків. Якщо в процесі ставово-рольової соціалізації у хлопців і дівчат сформуються принципово різні погляди на те, яким належить бути чоловікові і якою бути жінці, то це може негативно вплинути на формування їх гетеросоціальності та навіть спричинити міжстатеві конфлікти, а в майбутньому – можливі внутрісімейні негаразди. В цілому ж в групах підлітків спостерігається засвоєння андрогінної моделі гендерної ролі.

Дослідження особливостей становлення гендерної ідентичності підлітків підтверджують тенденції, що відбуваються в суспільстві, яке трансформується, а саме – переорієнтація підлітків із стереотипно-традиційних маскулінно-фемінінних ролей на андрогінні гендерні ролі. Особливістю ставово-рольової соціалізації підлітків є те, що саме на підлітковій стадії здійснюється формування зрілої гендерної ідентичності.

Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити наступні **висновки**:

- Ставово-рольова соціалізація як процес засвоєння індивідами соціокультурних факторів, зумовлює більшість набутих особливостей ставово-рольової поведінки індивідів.

- Засвоєнням гендерних ролей індивід інтегрує себе в систему культури суспільства, яка, в свою чергу, формує, розвиває та закріплює статеві відмінності індивідів, регулює міжстатеві, міжвікові та родинні відносини.
- Формуванню зрілої гендерної ідентичності може заважати консервативність гендерних стереотипів, що потрібно враховувати у виховному процесі.
- Зрілу гендерну ідентичність особистості слід розглядати як позитивно оцінювану самоідентифікацію з власною гендерною групою, а також як відповідність біологічної статі гендерній ролі.
- Факторами, що перешкоджають формуванню зрілої гендерної ідентичності підлітків є: порушення ідентифікації з образами батьків та засвоєння дітьми дисгармонійних настанов маскулінності-фемінінності; помилки батьків у сфері соціально-статевого контролю за поведінкою дітей; формування маскулінних настанов у жінок засобами масової інформації.

Список використаних джерел

1. Алешина Ю.Е. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины / Ю.Е. Алешина, А.С. Волович // Вопросы психологии. – 1991, № 4. – 74-82 с.
2. Білобровка Р.І. Внутрішня картина подружньої дисгармонії при уявних сексуальних розладах у чоловіків, її психотерапевтична корекція: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. – Х., 1995. – 25 с.
3. Бовуар С. де. Друга стаття: У 2-х т. / С. Бовуар де. – К.: Основи, 1994-1995. – Т.1. – 390с., – Т.2. – 392 с.
4. Ворник Б.М. Расстройства половой идентификации / Б.М. Ворник. – К.: ИЦ «Семья», 1998. – 329 с.
5. Выготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса / Л.С. Выготский. – Собр.соч., Т.1. – М.: Педагогика, 1982.
6. Говорун Т.В. Соціалізація статі та сексуальність / Т.В. Говорун. – Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2001. – 240 с.
7. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі / О. Гомілко. – К.: Наукова думка, 2001. – 228 с.
8. Горностай П.П. Диагностика и коррекция ролевых конфликтов. / П.П. Горностай // Журнал практического психолога. – 1999. – №1. – С.44-51.
9. Грошев И.В. Психологические различия мужчин и женщин / И.В. Грошев. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2005. – 464 с.

10. Кочарян А.С. Личность и половая роль (симптокомплекс маскулинности/фемининности в норме и патологии) /А.С. Кочарян. – Х.: Основа, 1996. –127 с.
11. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. – К.: Видавництво ТОВ «КМІ», 2006. – 240 с.
12. Рубинштейн С. Л. Человек и мир.- Проблемы общей психологии. – М.: Педагогіка, 1973.
13. Титаренко Т.М. Хлопчики і дівчатка: психологічне становлення індивідуальності. – К.,1989. – 48 с.
14. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности// Вопросы философии, 1994. – №10.

This article analyzes the socio-cultural determinants, their role and importance in the formation of gender identity. Formation of sex differences is influenced by social and cultural environment. It is the result of the adoption by a personality of the system of social values, that society propose for male and female. Sex-role socialization acts as a process of social and cultural factors assimilation, and causes the most of the acquired characteristics of sex-role behavior of the individual. In the article special attention is paid to the gender identity of youth.

Key words: gender identity, gender stereotypes, sex-role socialization.

Отримано: 15.10.2012 р.

УДК 159.9.075

С.А.Мул

Запам'ятовування, збереження та відтворення інформації прикордонним керівником

У статті розкрито вплив пам'яті на оперативно-службову діяльність прикордонного керівника і висвітлено залежність ефективності його пізнавальної діяльності від умінь запам'ятовувати, зберігати та відтворювати інформацію, що є важливим психологічним аспектом його успішної професійної діяльності, яка потребує постійного удосконалення.

Ключові слова: пам'ять, запам'ятовування, ефективність, інформація, відтворення.